

Розділ 3

НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ

УДК 37.035.6; 37.014; 372.83

ВІТАЛІЙ ГЛАДУН

м. Миколаїв

vitaliutas7@gmail.com

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

У статті досліджуються проблеми та особливості формування національної ідентичності учнівської молоді в умовах сучасного реформування освіти. Було проаналізовано останні публікації з даної теми та дискусійні питання, які обговорюються сучасними науковцями. Охарактеризовано основні завдання української історичної освіти, які повинні забезпечувати формування ціннісних орієнтирів учнівської молоді та сприяти національній ідентифікації. Простежується, що вчитель історії засобом свого предмета виховує юного патріота, формує патріотичні почуття і переконання, орієнтує школярів на майбутнє.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, етнічна ідентичність, історична шкільна освіта, національна свідомість, освіта.

Сьогодні Україна постала перед викликом збереження цілісності та власної державності. Дати необхідну відповідь існуючим загрозам можливо лише якщо громадяни країни будуть усвідомлювати, що незалежність української держави є запорукою їх власного особистісного розвитку та виявлять готовність зробити все від них залежне для благополуччя Батьківщини.

Національна ідентифікація учнівської молоді є актуальною проблемою в сучасних геополітичних умовах. Після здобуття незалежності України перед нею постав вибір нової ідентичності, такої, яка найліпше сприяла б процесам формування політичної нації співгромадян. Це привертає увагу до дослідження особливостей національної ідентифікації учнівської молоді у процесі засвоєння змісту історичної освіти та встановлення функцій національної ідентифікації у формуванні громадських якостей особистості.

У сучасному глобалізованому світі постають такі питання як – «Ким ми були?»; «Ким ми є?» і «Ким ми прагнемо стати?». Питання

ці рано чи пізно виникають перед кожним народом у період національного самовизначення.

У парадигмі державотворення України не було закріплено за титульним – українським – етносом ніяких владних переваг. Разом із тим об'єднуючий потенціал виявився слабким для того, щоб політична нація стала вагомим конструктом ідентифікаційного поля.

Виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей.

Революція гідності та боротьба за свободу України створили нову українську ідею – ідею гідності, свободи і майбутнього. Згідно «Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» метою є впровадження європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Україна повинна зайняти гідне місце серед провідних держав світу, створити належні умови життя і праці для виховання

власних талантів, а також залучення найкращих світових спеціалістів різних галузей [11].

Отже, стає очевидним, що проблема формування в учнів національної самосвідомості та національної ідентичності передбачає й формування національних почуттів, поглядів, переконань, ідеалів, ціннісних орієнтацій, як найголовніших компонентів світогляду громадянина України, що проявляється насамперед в навчально-виховному процесі через уроки історії.

Таким чином, мета статті – розкриття теоретично-наукової сутності поняття «національна ідентичність». Визначити основні науково-методичні проблеми та особливості у сфері формування національної ідентичності учнівської молоді на уроках історії з метою консолідації суспільства на вирішення соціальних завдань розбудови української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій підтверджує актуальність й дискусійність ідентифікації особистості, як в зарубіжних так у вітчизняних науковців. Поняття «ідентифікація» досліджували Б. Андерсон, Е. Вілсон, С. Гантінгтон, Е. Гідденс, Е. Гелнер, Е. Еріксон, Р. Дженкінс, Е. Сміт Дж. Тернер, З. Фрейд, Ю. Хабермас, К. Хюбнер.

Серед вітчизняних науковців проблему висвітлили В. Андрущенко, О. Гнатюк, Л. Губерський, П. Гнатенко, М. Козловець, Л. Нагорна, М. Степико, О. Швачко, А. Фурман.

Увагу дослідженню історичного пізнання, в процесі якого відбувається розвиток формування національної ідентичності особистості, слід назвати В. Воловика, Г. Горак, А. Карася, С. Кульчицького. У роботах Т. Потапчук, О. Радченко, К. Терещенко, О. Шиприкевич актуалізовано проблеми національної ідентифікації української молоді.

На сучасному етапі проблемами удосконалення змісту історичної освіти, в рамках якої відбувається формування національної ідентифікації ведуть дослідження Я. Грицак. І. Гирич, Л. Зашкільняк, П. Кравченко, О. Пометун, Ф. Турченко, О. Удод, Н. Яковенко, які вбачають, що основним чинником становлення громадянського суспільства в Україні має стати національна ідентифікація. Незважаючи на достатню кількість досліджень,

проблема національної ідентифікації учнів в сучасних умовах залишається все ще недостатньо вивченою та дискусійною, тому що ототожнення її з національною свідомістю, самосвідомістю, патріотизмом [1, 138].

Проблемою національного виховання і формування національної свідомості в учнівській та студентській молоді займають провідне місце в дослідженнях М. Боришевського, І. Кресіної, О. Сухомлинської, Б. Чижевського, О. Павленка та ін. Сутність національної свідомості, на думку І. Кресіної, полягає у сполученні трьох проекцій існування національної спільноти – минулого, майбутнього і сучасного [4].

Національна ідентичність є важливою передумовою консолідації суспільства, та зачіпає смисложиттєві основи його існування. Під ідентичністю прийнято розуміти результат самовизначення людини чи групи у соціальному сенсі, створення «образу – Я» та «образу – Ми», тобто віднесення ними себе до тих чи інших спільнот за віковими, професійними, статевими, територіальними, етнічними, конфесійними чи іншими ознаками. Англійське слово «identity» вживається у значеннях тотожності, справжності й самобутності [6, 16].

Один із визнаних західних авторитетів у питаннях національної ідентичності, Е. Сміт характеризує її як абстрактну, багатовимірну конструкцію, пов'язану з багатьма різноманітними сферами життя і схильну до численних перетворень і поєднань. Її найголовнішими рисами є історична територія, спільні міфи та історична пам'ять, спільна культура, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів, спільна економіка. Поняття національної ідентичності передбачає насамперед самобутність, історичну індивідуальність, наявність популярної в масах національної ідеї [8, 24, 149–150].

Головними впливовими причинами виникнення та формування ідентичності, згідно Е. Еріксона, є змінні процеси в соціальній реальності й культурні особливості буття в соціумі. Він доповнив до «ідентифікації» «ідентичність», яке є основним елементом його теорії. Е. Еріксон намагався створити принцип вивчення як соціального, так і особистісного в особі [13, 145].

Д. Дзвінчук стверджує що, національна самоідентифікація є важливими для кожного

народу, оскільки вони зачіпають смисложиттєві основи його існування. Смислом національної самосвідомості є усвідомлення людиною того, що, набувши національного статусу, вона істотно обмежила свою свободу бути «громадянином світу». Але водночас така людина мусить усвідомити істотні переваги, яких їй надає національна приналежність. І не лише у сенсі суто матеріальному, а, щонайголовніше, у сенсі духовному [2, 102].

Найважливішими джерелами національної ідентичності на думку О. Удада є, поперше, нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизники, визнають, що їхні спільні характеристики схожі, й спільно прагнуть продовжувати співіснування. По-друге, спільне історичне минуле (причому не лише переможні моменти, а й спільні поразки), спільні обов'язки й уявлення про спільне майбутнє. По-третє, спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дійова ідентичність. По-четверте, постійне проживання в одній країні, батьківщина, держава. Це той територіальний елемент, який скріплює зв'язок між нацією і державою як політичним інститутом, що здійснює законну владу в межах певного простору. По-п'яте, спільні характеристики, які об'єднуються поняттям «національного характеру», спільна культура, спільні політичні принципи (демократія чи верховенство закону) [10, 102].

В Україні проблема національної ідентичності має свої особливості, зумовлені передусім тривалим періодом бездержавності, перебуванням територій сучасної України під контролем різних імперій і державних утворень, тривалою мовно-культурною асиміляцією українського населення. Також особливо хочеться відмітити, що до сьогодні українська освіта не мала переконливої і позитивної традиції, досвіду щодо формування національної ідентичності учнівської молоді, у попередні часи боялися взагалі терміну «національний». Протягом двох десятиліть було розроблено низку концепцій, але жодна не була розгорнута і не втілювалася в конкретні кроки з реалізації через зміну векторів розвитку держави.

Досить часто поняття «етнічна ідентичність» ототожнюють з «національною ідентичністю». В ознаках цих понять чимало спі-

льного. Однак, на відміну від етнічної ідентичності, мова не є обов'язковим критерієм для національної ідентичності. Складовою національної ідентичності є спільне уявлення про історичну місію нації, її роль у державотворчих процесах тощо. В. Мисан вважає, що проблема самоідентифікації молоді набуває особливої актуальності, тому що школярі зустрічаються з різними видами ідентичностей: віковою, етнічною, конфесійною, політичною, соціальною. Саме за допомогою змісту шкільної історії до них приходять розуміння того, як різні чинники впливають на ідентифікацію людини. Виявляється, що самоусвідомлення на етнічному рівні залежить не лише від походження, але й від суспільно-політичних, територіальних, конфесійних умов проживання [5, 51–53].

Дослідниця О. Кісь у навчальному виданні «Разом на одній землі Історія України багатокультурна» подає таке визначення поняття: «Ідентичність етнічна – усвідомлена приналежність до певного етносу, вияв етнічної самосвідомості. До важливих складових ідентичності етнічної належать: спільна самоназва (етнонім), уявлення про спільне походження та спільну історичну долю, зв'язок з історичною батьківщиною, спільні риси культури і побуту, одна мова, відчуття єдності з іншими членами етнічної спільноти і заснована на ньому солідарність» [7, 323].

Етнічна ідентичність завжди об'єктивна, навіть якщо людина сама того не усвідомлює або її усвідомлення позначене суб'єктивним не бажанням належати до певного етносу (з певних об'єктивних історичних причин – переслідування євреїв, депортація національних меншин, обмеження пересування межею осілості тощо). В етнічній ідентифікації спрацьовує принцип «батьків не вибирають» або «батьківщину не вибирають». Національна ідентичність, на відміну від етнічної, є категорією динамічною, бо вона завжди перебуває у процесі змін, адаптації і формування [10, 100–101].

Як стверджує дослідниця М. Степико – українська ідентичність не тотожна ані національній, ані етнічній. Національній – тому, що вона не обмежується кордонами держави Україна, і в певному відношенні є тотожною громадянській ідентичності як феномену

політичної нації. Етнічній – оскільки, по-перше, система цінностей українського етносу, його культура, звичаї, обряди не є загальноприйнятими, а по-друге, українці – не просто етнос, один із багатьох, який мешкає на теренах України, а етнос титульний, що дає назву країні, державі та її символам. Консолідуючою засадою будь-якого суспільства, у тому числі України, є загальнонаціональна ідентичність – ототожнення себе людиною з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами [9, 170].

Освіта на сучасному етапі є потужною соціальною інституцією, яка може й повинна формувати духовно-інтелектуальний потенціал нації-держави, як консолідація суспільства, збереження єдиного соціокультурного простору України.

З-поміж різних чинників національної ідентифікації особлива роль належить історичній пам'яті. Історична пам'ять, як невід'ємна складова ідентифікації особистості, соціальної групи, нації є не лише сумою знань, а постає потужним джерелом ретрансляції історичного досвіду [3, 480–482].

Сьогодні перед системою освіти стоїть найважливіше завдання у формуванні національної ідентичності учнівської молоді на уроках історії, у забезпеченні знаннями стосовно історії людства та країни (краю), культури, сфери відносин «людина-держава» та напрацювати багатокomпонентні механізми, які не були сталими, а змінювалися впродовж всього життя людини.

Слід відзначити й основні функції, які виконує національна ідентичність учнів у загальному освітньому просторі. По-перше, сприяє формуванню інтелектуального потенціалу, національної свідомості, синтезує, інтегрує знання галузевих наук і дисциплін, сприяє цілісній освіті, виокремлює морально-ціннісні орієнтації та визначає стратегію у сфері виховання громадянина. По-друге, в процесі національної ідентифікації учнівської молоді зберігається і примножується історичний досвід, культура поколінь, презентуються національні ідеї, що консолідує українське громадянське суспільство та підтримує наступність між

поколіннями. По-третє, виконує світоглядно-виховну функцію, сприяє соціальній ідентифікації, вихованню відповідальних громадян-патріотів, які б могли вирішувати найскладніші проблеми розбудови нашої держави та функцію мобілізації особистості в умовах нестабільності. По-четверте, є важливим чинником примирення, взаєморозуміння між громадянами, сприяє закріпленню ідей і настроїв гуманності та демократизму, формуванню толерантності в суспільстві, у світовому просторі. По-п'яте, виконує функцію пропаганди основних цінностей, якими є терпимість, повага, взаєморозуміння, права людини, демократія, функцію запобігання злочинам проти людства [12, 32–33].

Національна ідентичність – першорядне питання на важелях державотворення. Вивчення історії є одним із найважливіших чинників формування національної свідомості народу.

Національна ідентифікація учнівської молоді має певні особливості. Перша особливість витікає із вікових і психологічних особливостей учнівського віку, цим визначається зміст, форми і методи ідентифікації. Формування національної ідентичності учнівської молоді відбувається в процесі історичного мислення. Також на цей процес впливають ЗМІ, Інтернет, процес глобалізації, позакласна діяльність, інтелектуальні змагання.

Другою важливою особливістю національної ідентифікації учнівської молоді є те, що суб'єкт не є активним учасником історичного процесу, учасником подій, які осмислюються. Це відбувається поетапно, послідовно протягом навчання в школі, на основі варіативних форм пізнавальної та навчальної діяльності.

Третя важлива особливість національної ідентифікації учнівської молоді полягає в тому, що процес здійснюється за допомогою представників старших поколінь та засобів навчання, наприклад, кінофільмів, підручників, зміст яких змінюється. В сучасних умовах творчість, новаторство, політична, моральна і естетична культура педагога мають визначальну роль у формуванні національної ідентифікації [1, 140].

Сьогодні відбувається не лише розбудова держави, а й системи освіти, реформування

якої покликані стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні. Уроки історії мають дати учням необхідні приклади відваги і мужності наших предків, які самовіддано боролися за національну незалежність, виховувати почуття поваги до героїчного минулого нашої Батьківщини, почуття гордості за приналежність до українського народу, сприяти залученню учнівської молоді до розбудови своєї держави.

У пошуках національної ідентичності українці долають непростий шлях «зламу» стереотипів, деміфологізації поглядів на своє минуле, вчать оцінювати власну історію у «своїх», а не «чужих» категоріях.

А саме при вивченні на уроках історії Полтавської битви, яка не відповідала інтересам України, перспективам національного самоусвідомлення українців. Адже наслідки Полтавської битви мали для українців негативні наслідки: знищення царськими військами гетьманської столиці Батурина разом з тисячами його жителів, що стало прологом ліквідації Гетьманської держави та початком нової хвилі терору й асиміляції українського населення. Ця трагічна сторінка історії має нагадувати про жертви, яких зазнав український народ у боротьбі за незалежність, а не прославляти силу і могутність «російської зброї». Або ще один приклад Конотопської битви (1659 року), згадок про цю битву не знайти в радянських підручниках з історії. І не лише тому, що вона належить до найганебніших і наймасштабніших поразок російської зброї, а тому що Росія, прагнучи стати наймогутнішою потугою на сході Європи та у православному світі в цілому, бажала інтегрувати Україну до складу Російської держави, а Україна – навпаки, прагнула зміцнити свою власну державність під крилом Москви, але без реального включення в російський владний простір.

Історія має вирішальне значення для формування етнічної та національної ідентичності. Вчитель історії засобом свого предмета проектує людину, виховує юного патріота, формує патріотичні почуття і переконання, орієнтує школярів на майбутнє.

Вчитель на уроках історії може використати різноманітні методи, методичні прийоми і педагогічні стратегії, зокрема, такі методи отримання знань про представників інших національностей, етнічних груп, культур, віросповідань; методи пошуку спільного коріння; методи пошуку сучасних зв'язків, які допомагають показати наявність об'єднавчих факторів, що діють у глобальному світі та Європі; методи роботи із стереотипами, які дозволяють усвідомити, нейтралізувати та зруйнувати негативні стереотипи про представників інших етнічних та релігійних груп; методи вирішення проблем, які дозволять навчити учнів творчо вирішувати проблеми і конфлікти, які можуть виникати на національному та релігійному ґрунті; методи будівництва співробітництва, що навчають співпрацювати учнів різних національностей, етнічних груп або країн; методи розуміння та поваги до відмінностей; методи пошуку сценарію майбутнього, що дозволяють учням моделювати своє майбутнє в полікультурному суспільстві [12, 45–49].

Отже, що формування національної ідентичності учнівської молоді на уроках історії є першочерговим актуальним питанням для України у гуманітарній сфері на сучасному етапі. В умовах реформування освіти концепції «Нової школи» буде плекатись українська ідентичність та виховуватись не лише відповідальність за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства. Але недостатній рівень сформованості загальнонаціональної ідентичності може призвести до посилення загроз національній безпеці країни та до посилення напруження протистояння в українському суспільстві.

Шкільна історія – це лише невелика частина у формуванні національної ідентичності. Успіх цієї справи значною мірою залежить від «історизації» суспільства в Україні загалом.

Список використаних джерел

1. Білан С. Національна ідентифікація учнівської молоді як чинник формування громадянської ідентичності особистості / С. Білан // Молодий вчений. — 2015. — № 1 (16). — С. 138–142.
2. Дзвінчук І. Національна самосвідомість як чинник ефективного державотворення та модернізації політичної системи [Електронний ресурс] / І. Дзвінчук. — Режим доступу : <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/57512/53789>.

3. Козловець М. Феномен національної ідентичності : виклики глобалізації : монографія / М. Козловець. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. — 558 с.
4. Кресіна І. Національна свідомість : сутність, основні складові та рівні функціонування / І. Кресіна // Нова політика. — 1998. — № 3. — С. 12—14.
5. Мисан В. Проблема етнічної ідентифікації у змісті шкільної історії [Електронний ресурс] / В. Мисан. — Режим доступу : <http://journals.urau.com/index.php/wissn023/article/viewFile/69040/64147>.
6. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. — 2003. — № 2. — С. 14—30.
7. Разом на одній землі. Історія України багатокультурна : навч. посіб. — Львів : ЗУКЦ, 2012. — 332 с.
8. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт. — К. : Основи, 1994. — 296 с.
9. Степико М. Українська ідентичність : феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. — К. : НІСД, 2011. — 336 с.
10. Удод О. Історична освіта в Україні світоглядні та методологічні основи / О. Удод // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. праць : в 5-ти томах. — Т. 3 : Загальна середня освіта. — К. : пед. думка, 2012. — 432 с.
11. Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку "Україна — 2020"» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
12. Формування національної ідентичності учнівської молоді засобами суспільствознавчих дисциплін : науково-методичні матеріали / [А. М. Старєва, Н. А. Сторчак, О. М. Караульна, Д. Л. Десятов, О. В. Волос]. — Миколаїв : ОІППО, 2015. — 128 с.
13. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. — М. : Гардарики, 1999. — 255 с.

VITALIY HLADUN
Mykolaiv

FORMATION OF STUDENT'S NATIONAL IDENTITY IN EDUCATION AT THE HISTORY LESSONS

The article deals with problems and features of formation of students' national identity in the modern education reform. It is analyzed the latest publications on this topic and debatable issues, that are discussed by modern scientists. It is dealt with the main tasks of Ukrainian history education for formation of values of students and promoting national identification. It is shown that teacher of history educates the young patriot through his subject, forms patriotic feelings and conviction, orients pupils for the future.

Key words: identity, national identity, ethnic identity, Historical school education, national consciousness, education.

ВИТАЛИЙ ГЛАДУН
г. Николаев

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УЧЕНИЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

В статье исследуются проблемы и особенности формирования национальной идентичности ученической молодежи в условиях современного реформирования образования. Было проанализировано последние публикации данной темы и дискуссионные вопросы, которые обговариваются современными учеными. Охарактеризованы основные задачи украинского исторического образования, которые должны обеспечивать формирование ценностных ориентиров ученической молодежи и способствовать национальной идентификации. Прослеживается, что учитель истории влиянием своего предмета воспитывает юного патриота, формирует патриотические чувства и убеждения, ориентирует школьника на будущее.

Ключевые слова: идентичность, национальная идентичность, этническая идентичность, исторического школьное образование, национальное сознание, образование.

Стаття надійшла до редколегії 04.12.2016